

DIN DOCUMENTELE ARHIVELOR NAȚIONALE SLOVACE DE LA BRATISLAVA DESPRE ȚARA HAȚEGULUI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA

IOAN AUREL POP

Arhivele familiale din Transilvania în evul mediu sînt depozitarele unui bogat material documentar, care, de cele mai multe ori, prin conținutul său, iese din sfera faptului cotidian intrînd sub incidența faptului istoric. O astfel de arhivă este și cea a Cindeștilor, consacrați în actul scris cu numele de Kende-Kendeffy, reprezentanți ai unei puternice familii nobiliare cu ascendență cnezială românească recunoscută. Această familie hațegană, ridicată la înalte demnități în vremea lui Iancu de Hunedoara, va continua să aibă o poziție preeminentă în Țara Hațegului¹, dar va îndeplini slujbe și va avea posesiunii și în alte părți ale voievodului și regatului. În asemenea împrejurări istorice o parte a arhivei Cindeștilor a ajuns la Bratislava, unde s-a păstrat fragmentar pînă azi.

Cercetarea unui număr de cca. 30 de documente din această arhivă, documente, în general, din prima treime a secolului al XVI-lea, duce la concluzii importante de ordin istoric. Am fost obligați să alegem ca limită cronologică actele din jurul anului 1526 nu pentru că acest an ar avea vreo semnificație deosebită pentru Țara Hațegului în general ori pentru Cindești în special, ci fiindcă și documentele acestei arhive, ca mai toate de pe cuprinsul regatului Ungariei, au fost divizate (și astfel multe s-au pierdut și s-au răzlețit) în funcție de anul bătăliei de la Mohács. Dar, deși limitele cronologice sînt oarecum artificiale în raport cu realitatea, concluziile pe care vom încerca să le desprindem nu vor denatura, credem, în măsură prea mare prezentul acelei epoci.

Problema fundamentală a perioadei și preocuparea de căpetenie a oamenilor era, conform mărturiei documentelor, stăpînirea asupra pămîntului. În funcție de această problemă și preocupare se conturează idealurile, se încheie căsătoriile, se fac moștenirile, se judecă procesele, izbucnesc conflictele. Pentru a avea mai mult pămînt, nobilii hațegani depun mărturii false, declară în scris fapte nereale, eludează relațiile cele mai apropiate de rudenie etc. Pînă la începutul secolului al XVI-lea rivalitățile interne din Hațeg au fost, în general, subordonate tradițiilor vechii comunități de sorginte cnezială², comunitate care a respins mai toate imixtiunile străinilor³. În veacul al XVI-lea și împrejurările isto-

¹ Despre Țara Hațegului în evul mediu, vezi, între altele, M. Holban, *Deposedări și judecări în Hațeg pe vremea Angevinilor*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1960, XIII, nr. 5; idem, *Variations historiques sur le problème des cnezes de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1965, VI, nr. 5; R. Popa, *Structures socio-politiques roumaines au sud de la Transylvanie aux commencements du Moyen Age*, în „Revue roumaine d'histoire”, 1975, XIV, nr. 2 etc.

² Ioan A. Pop, *Mărturii documentare privind adunările cneziale ca instituții românești din Transilvania în veacurile XIV—XV*, în „Revista de istorie”, 1981, tom 34, nr. 11.

³ Idem, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea, în „AIAC” 1982, XXV.*

rice sînt altele, și imixtiunile sînt mai insistente și mai tenace, iar nobilimea hațegănă are acum o conduită și o mentalitate relativ identice cu felul de a fi și gîndi al clasei feudale maghiare, nemaipăstrînd aproape nimic din specificul cnezial românesc. De exemplu la 1502, doi nobili din apropierea Țării Hațegului, anume Ioan și Nicolae Ungur (*Ungor*) de Nădăștia (*Nadasd*), români la origine⁴, pretind și obțin de la regele Vladislav al Ungariei stăpînirea asupra tuturor bunurilor și posesiunilor nobilului Ioan Arca din Densuș, mort fără urmași („per mortem et Arca era nepotul unui Arca venit din nordul Olteniei înainte de 1450 defectum seminis eiusdem Johannis Arka“)⁵. La rîndul său, acest Ioan și al doamnei Neața din Densuș⁶. În Ungaria, conform obiceiului regatului („iuxta antiquam et approbatam eiusdem regni nostri Hungarie consuetudinem“), pămîntul se putea pierde, intrînd în dreptul de danie al regelui fie prin trădare, fie prin lipsa urmașilor. Ioan Arca nu era trădător, de aceea Ioan și Nicolae Ungur s-au folosit de cealaltă cale de deposedare. Aceștia din urmă și-au susținut înaintea regelui credința față de „sfînta coroană“ și față de suveran, au profitat de apropierea lor geografică de Țara Hațegului și, în ciuda relațiilor de rudenie cu Ioan Arca (a cărui mamă Ana era fiica unui Petru Ungur de Nădăștia⁷) au declarat mincinos că acesta murise. Faptul este evident deoarece în 1506 *providus Wakzanarbonaz de Demsewes* se prezintă în numele stăpînului său Ioan Arca în fața căpitanului din Cenad în legătură cu donarea de către rege (același Vladislav) a tuturor bunurilor și drepturilor de stăpînire ale răposatului Ioan Ungur de Nădăștia⁸. Deci, în 1506 s-au inversat rolurile, cu deosebirea că Ioan Arca s-a străduit și a reușit, în parte, efectiv să intre în stăpînirea bunurilor lui Ioan Ungur. Dar la nici un an de la danie, Ioan Arca este contestat (în 1507) pentru moșiile Nădăștia, Călanul Mic (*Kalantheleke*) și Ocoliş (*Oklos*) de către Mihail (fiul lui Petru de Zob), care susține că tatăl său avusese o înțelegere scrisă cu Petru Ungur privind aceste posesiuni⁹. Aceleași sate sînt reclamate în 1511 și de Barnaba de Bela (*Belaÿ*), ban de Severin și de Ștefan Bradach de Lodomercz. Primul susține că Ioan Arca n-a rezidat și n-a stăpînit niciodată posesiunile aflate în discuție, iar al doilea le pretinde pe motiv că soția sa, doamna Veronica, era sora lui Ioan Arca. Ioan Zapolya, voievodul Transilvaniei, cere juzilor nobililor din comitatul Hunedoara să cerceteze faptele și să afle adevărul¹⁰. Tot o deposedare, dar de data aceasta datorită trădării, este făcută în defavoarea

⁴ Într-un document din 1489 e pomenit *voievodul Ungur*. Documentul se află la Arhivele Naționale Slovace, Bratislava fond. Révay, arh. familiei Kendeffy, fasc. 87, fasc. 1 nr. 15; copie microfoto la Arch. Statului, București, fond. microfilme, rola 25, Cehoslovacia.

⁵ Arh. Naț., Slovace, nr. 2; copie microfoto, cadrul 52, doc. 23.

⁶ A. A. Rusu, I. A. Pop, *Familia nobiliară românească Arca din Țara Hațegului (sfîrșitul sec. XV — începutul sec. XVII)*, în „Acta MN“, 1984, XXI, p. 211—225.

⁷ Arh. Naț. Slovace, nr. 27; copie microfoto, cadrul 62, doc. 28.

⁸ Arh. Naț. Slovace, nr. 3; copie microfoto, cadrul 60 (Numerotarea documentului pe film e greșită, ca și anul 1430 în loc de 1503).

⁹ Arh. Naț. Slovace, nr. 27; copie microfoto, cadrul 22, doc. 28.

¹⁰ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 2; copie microfoto, cadrul 71, doc. 31.

unui alt hațegan, Ladislau More (adică Ficior¹¹) de Ciula, în anul 1527. Acest Ladislau, membru al unei familii de respirație renașcentistă, se alăturase taberei lui Ferdinand de Habsburg în conflictul acestuia cu Ioan Zapolya, de aceea pierde pământurile sale din comitatele Pesta, Heves, Solnoc și Cenad, dăruite lui Grigore Pestyeny de Marthonos¹². De infidelitate notorie și de trădare (prin alăturarea desigur la tabăra lui Ferdinand de Habsburg) sînt acuzați Caspar Horwath de Wyngarth și Ioan Bradaach de Saaswar. Posesiunea celui dintii numită *Solmos*, din comitatul Hunedoara, e dăruită de regele Ioan Zapolya, Miliței (fiica doamnei Veronica — sora lui Ioan Arca — și a lui Ștefan Bradach), Antoniei și lui Ioan, fiul lui Mihail Sărăcin de Salaș, în 1530¹³. În același an, tot Milița (*Myllicza*) cu soțul ei Nicolae Cîndea de Rîu de Mori (*Kendeffy de Malomwyz*) și Sigismund de Pazthoh beneficiază și de bunurile lui Ioan Bradaach de Saaswar (fiul lui Ștefan și fratele Miliței)¹⁴. În 1532, Milița se agita încă, prezentîndu-se înaintea voievodului Ștefan Bathory, în legătură cu aceste bunuri și posesiuni foste ale fratelui său¹⁵. Pînă la urmă le va obține, fiindcă în 1537, cînd soțul său murise deja, Milița îl reclamă regelui Ioan Zapolya pe Markus Iaksytth de Naghlak, care încălcase hotarele acestor posesiuni obținute de la Ioan Bradaach în comitatele Timiș și Cenad¹⁶. Acum înțelegem și de ce au ajuns în arhiva Cîndeștilor o serie de documente privind familia Arca: pentru că Milița, fiica Veronicăi, fiica la rîndul ei, a lui Ladislau Arca, a fost soția lui Nicolae Kendeffy de Rîu de Mori.

Această Milița, între anii 1521—1524, va desfășura un lung șir de procese cu mama sa Veronica privind împărțirea între ele a unor porțiuni din posesiunile Densuș (*Domspos*) și Sarmizegetusa (*Warhel*), reobținute, după multe eforturi de la Barnaba de Bela, banul de Severin, intrus în Hațeg¹⁷. În 1526, intervine în dispută și Ioan Bradach de Saswar, fiu, de asemenea, al Veronicăi, dar cîștigul de cauză rămîne de partea Miliței¹⁸.

În afară de confiscări pentru necredință, deposedări pentru lipsa de urmași și procese de departajare, mai există în arhiva Cîndeștilor documente cu reclamații de încălcare a unor drepturi, cu certuri între vecini etc. De exemplu, în 1503, în fața comitelui de Hunedoara și a juzilor nobililor, Ioan Arca de Densuș a arătat că Petru Bakhoz de Clopotiva, prin familiarul său, nobilul Ivațcu de Băiești (Iwaczko de Baýesd), s-a făcut stăpîn pe posesiunea Sîntămărie Orlea (*Bodoghazonfalwa*) fapt

¹¹ More înseamnă *fecior* sau *ficior* (român fiu, *legény*, rumänischer Junge). Vezi *A magyar nyelv történeti — etimológiai szótára*. Vol. II, Budapesa, 1970, p. 956—957.

¹² Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 11, 12, 13, acta cronologica; copie microfotografice, cadrele 156—157, 159—160, 161—164.

¹³ Arh. Naț. Slovace, nr. 17; copie microfotografice, cadrele 173—174.

¹⁴ Arh. Naț. Slovace, nr. 16; copie microfotografice, cadrele 171—172.

¹⁵ Arh. Naț. Slovace, nr. 18; copie microfotografice, cadrele 175—176.

¹⁶ Arh. Naț. Slovace, nr. 19; copie microfotografice, cadrele 177—178.

¹⁷ Arh. Naț. Slovace, nr. 3, 6, 7; copie microfotografice, cadrele 73, 81, respectiv 83—87, doc. 32, 35, respectiv 36. Arh. Naț. Slovace, nr. 8, 9; copie microfotografice, cadrele 88—90, respectiv 92.

¹⁸ Arh. Naț. Slovace, nr. 10; copie microfotografice, cadrul 91.

pentru care reclamantul protestează¹⁹. De asemenea, la 1504, nobilul Dumitru, fiul lui Dan de Bunilia, reclamă pe nobili Stan (*Zthan*), Dănilă (*Danilla*), Iliș (*Elias*) și Bucur (*Bokor*) de Silvaș (*Zylwas*), pe Costea (*Koztha*) de Silvaș, pe Ștefan, fiul răposatului Petre de Silvaș care țin și păstrează pentru ei, fără să se știe în virtutea căruia drept sau motiv, porțiuni din posesiunea Silvaș, foste ale doamnei Nasta (*Naztha*), strămoașa reclamantului (decedată între timp)²⁰. În 1505, amintitul Ioan Arca de Densuș se plinge regelui Ungariei că nobilii George și Andrei Mușină (*Morsonaj*) de Răchitova (*Reketthyl*) au ridicat o moară în hotarul posesiunii Densuș, care aduce pagube celui dintii. Regele cere voievodului să rezolve problema²¹. În 1510, vicevoievodul Transilvaniei este obligat să înregistreze o altă „ceartă” (dispută, neînțelegere) între Ioan Cindea de Rîu de Mori, pe de o parte și Ladislau de Bare cu fiul său Dan pe de altă parte²². Tot la începutul secolului al XVI-lea au loc și zălogiri de moșii; astfel în 1507 aflăm că amintitul Ioan Cindea zălogise nobilului Ladislau de Mățești (*Maczasi*) moșiile Fizești (*Fizesth*), Galați (*Galacz*), Ponor (*Ponor*), Federi (*Feder*) și Bar (*Bar*) pentru 150 de florini, moșii pe care le pretind deopotrivă Caspar Kendefy de Rîu de Mori și aceeași neobosită doamnă Milița, soția lui Nicolae Cindea²³. Miliței și Ancăi, văduva lui Mihai Sărăcin și urmașilor lor le zalogeste unele părți ale sale din posesiunile Densuș și Sarmizegetusa, Sigismund, fiul lui Dominic de Pozthoh, pentru 12 florini de aur, cu condiția ca amintitele doamne să redea pământurile zălogice lui Sigismund sau urmașilor lui, când ei vor putea plăti suma pomenită²⁴.

Acesta este, în linii mari, conținutul documentelor analizate. Ele sînt emise între anii 1502—1537, în localități din comitatul Hunedoara (Bîrcea, Băcia, Deva), din alte părți ale voievodatului (Alba Iulia, Aiud, Vințul de Jos, Sighișoara), din comitatele vecine (Cenad) sau din restul regatului (Buda, Pesta). Emitenții sînt și ei foarte diferiți: regii Ungariei (Vladislav II, Ioan I Zăpolya), voievozii Transilvaniei (*Petrus de Sancto Georgio et de Bozjyn*, Ioan Zăpolya, Ștefan Báthory), vicevoievozii Transilvaniei (*Leonardus Barlabasy de Hederfajya*, *Stephanus Thomorj de Chuvch*), capitlurile din Alba Iulia și din Cenad, castelanii de Hunedoara, comiții comitatului Hunedoara sau juzii nobililor. Între acești din urmă emitenți, mai ales juzi ai nobililor, sînt foarte mulți români: Ioan Sărăcin de Sălaș, Ștefan de Nălați în 1526²⁵ ș.a. Aceste autorități locale din comitatul Hunedoara sau simpli nobili sînt adesea destinatari ai actelor: Ștefan More de Fărcădin, Dionisie Roman de Peșteana la 1510²⁶, Stanciul de Mățești, Toma, Roman, Lupșe și Simion de Săcel la 1521²⁷, Dionisie

¹⁹ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 1, nr. 23; copie microfoto, cadrul 54, doc. 24.

²⁰ Arh. Naț. Slovace, nr. 24; copie microfoto, cadrul 56, doc. 25.

²¹ Arh. Naț. Slovace, nr. 25; copie microfoto, cadrul 58, doc. 26.

²² Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 1; copie microfoto, cadrul 69.

²³ Arh. Naț. Slovace, fasc. 103, nr. 68; copie microfoto, cadrul 147.

²⁴ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 5; copie microfoto, cadrul 76, doc. 34.

²⁵ Arh. Naț. Slovace, nr. 10; copie microfoto, cadrul 91.

²⁶ Arh. Naț. Slovace, nr. 1; copie microfoto, cadrul 69, doc. 30.

²⁷ Arh. Naț. Slovace, nr. 3; copie microfoto, cadrul 73, doc. 32.

și Ștefan de Ostrov, Toma Popa de Peșteana la 1524²⁸, Ioan Sărăcin de Sălaș, Nicolae de Tuștea, Ladislau Popdan de Clopotiva l.a. la 1524²⁹, doamna Milița la 1524³⁰ etc. Există și unele documente — scrisori adresate direct de persoane oficiale (ex. voievodul Transilvaniei) unor particulari, în grup sau individuali (ex. la 31 decembrie 1524, voievodul Ioan Zápolya scrie din Vințul de Jos nobilei doamne Milița³¹, vădind înflorirea într-un anumit sens a gustului epistolar al Renașterii³². Rezonanța numelor precum și o serie de documente din veacurile XIV—XV indică clar originea românească a multora din personajele pomenite. Tot români de origine cnezială sînt și oamenii de mărturie ai regelui sau voievodului: Iancul de Clopotiva, Nicolae de Nălaț la 1504³³ etc. sau acel Nistor de Paroși³⁴, omul Miliței, specializat în reprezentarea la procese a unor nobili hațegani. Documentele reflectă și o anume ierarhie feudală a nobilimii hațegane (de ex. la 1503, nobilul Ivațcu de Băiești este familiarul lui Petru de Clopotiva³⁵, precum și ieșirea unor familii prestigioase și puternice din mediul local: Cindeștii ieșiseră încă în epoca lui Iancu de Hunedoara în Maramureș, Ung, Bereg, Satu Mare etc.³⁶, Milița e stăpînă și în comitatele Timiș și Cenad³⁷, Arceștii la nord de Țara Hațegului în comitatul Hunedoara³⁸, Ciulești stăpînesc în Pesta, Cenad, Solnoc ș.a.³⁹. Dacă hațeganii ocupă demnități și stăpînesc moșii și în afara districtului lor, străini, în general, nu pot pătrunde ca proprietari de sate sau nu pot rămîne în Țara Hațegului; cel puțin în detrimentul posesiunilor Cindeștilor, Arceștilor, Ciuleștilor, Sălășenilor ș.a. acest lucru nu se întîmplă la începutul secolului al XVI-lea, fapt care rezultă din documentele cercetate. Încercări de imixtiune au făcut Barnaba de Bela, banul de Severin⁴⁰, Sigismund de Pozthoh⁴¹, dar n-au reușit înstăpîniri de lungă durată, iar Ștefan Bradach de Lodomerz avea pămînturi în Hațeg

²⁸ Arh. Naț. Slovace, nr. 6; copie microfoto, cadrul 81, doc. 35.

²⁹ Arh. Naț. Slovace, nr. 8; copie microfoto, cadrele 89—90.

³⁰ Arh. Naț. Slovace, nr. 9; copie microfoto, cadrul 92.

³¹ Arh. Naț. Slovace, nr. 3; copie microfoto, cadrul 73, doc. 32.

³² Mályusz E., *La chancellerie royale et le rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale*, în „Le Moyen Âge”, 1969, nr. 2, p. 246.

³³ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 1, nr. 24; copie microfoto, cadrul 56, doc. 25.

³⁴ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 7, 8; copie microfoto, cadrele 83—87, respectiv 88, doc. 36.

³⁵ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 1, nr. 23; copie microfoto..., cadrul 54, doc. 24.

³⁶ A. A. Rusu, *Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara — Cindeștii din Riu de Mori*, în „Revista de istorie”, 1984, tom 37, nr. 6, p. 556—568.

³⁷ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 2, nr. 19; copie microfoto, cadrele 177—178.

³⁸ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, fasc. 1, nr. 3 și fasc. 2 nr. 2; copie microfoto, cadrele 60, respectiv 71, doc. 31 (al doilea).

³⁹ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, dasc. 2, nr. 11, 12, 13; copie microfoto..., cadrele 156—157, 159—160, respectiv 161—164.

⁴⁰ Arh. Naț. Slovace, fasc. 87, dasc. 2, nr. 3; copie microfoto, cadrul 73, doc. 32.

⁴¹ Arh. Naț. Slovace, nr. 5; copie microfoto, cadrul 76, doc. 34.

doar prin soția sa Veronica, din familia Arceștilor⁴².

Se poate spune, în urma analizei acestor documente, că familiile nobiliare hațegane, în frunte cu Arceștii și Cîndeștii (aliat, de altfel, matrimonial prin Milița), acționează la începutul secolului al XVI-lea conform mentalității generale nobiliare a regatului, caută să-și mărească pe diferite căi posesiunile, au puternic dezvoltat cultul pentru actul scris și pentru dreptul feudal de tip apusean, își conservă documentele în arhive personale, pe scurt, sînt oameni ai vremii lor și ai statului lor, chiar dacă numele românești și căsătoriile nobilelor hațegane cu „transalpini“ stau mărturie că această lume de origine cnezială nu și-a uitat încă, în prima treime a veacului XVI, credința și limba.

DES DOCUMENTS DE L'ARCHIVES NATIONALES SLOVAQUES DE
BRATISLAVA SUR LE PAYS DE HAÏEG, AU COMMENCEMENT DU
XVIème SIÈCLE

Résumé

La recherche scientifique des 30 documents du commencement du XVIème siècle de la vieille archives médiévals de la famille Cîndea, qui se trouvent, en partie, dans la Tchecoslovaquie (Slovaquie) on conduit aux importants conclusions d'ordre historique.

Les problèmes réfléchis, les plus souvent, sont les suivants: la lutte pour l'argandissement, par les divers moyens, les possessions, des confiscations pour infidélité (dans les années du conflit entre Ioan Zapolya et Ferdinand de Habsburg); des dépossessions pour l'absence des descendants, des procès pour partager les terres; le culte pour l'acte écrit et pour le droit féodal de type occidental; des disputes entre les voisins; l'existence d'une hierarchie féodale locale etc. Tous ces aspects mettent en évidence le fait que la noblesse de Haïeg accitionne au commencement du XVIème siècle conformément à la mentalité générale nobiliaire du royaume de l'Hongroie, même si les noms roumains, en majorité et les mariages des nobles de Haïeg avec les „transalpini“, souviennent la croyance et la langue commune roumaine.

⁴² Arh. Naț. Slovac, nr. 2; copie microfoto, cadrul 71, doc. 31. Totuși, unii nobili hațegani care vor opta pentru tabăra lui Ferdinand de Habsburg își vor pierde moșiile în favoarea străinilor. Exemplul lui Ladislau More de Ciula nu este edificator în acest sens, căci el pierde posesiuni din afara Țării Hațegului.